

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра теоретичної психології

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО
СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ОСІБ ЮНАЦЬЬКОГО ВІКУ**

кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
освітнього ступеня
«бакалавр»

СТРЕБКО Зоряни
4 курсу денної форми
навчання
спеціальність 053
«Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник:
кандидат
психологічних наук
Наталія МРАКА

Рецензент:
кандидат
психологічних наук,
доцент
Олександра КУЗЬО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« ____ » _____ 2023 р., протокол № ____

Завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів
2023

Анотація

Стребко Зоряна. Особливості формування готовності до сімейного життя осіб юнацького віку

Кваліфікаційна робота викладена на 57 сторінках, містить 4 рисунки, 59 літературних джерел.

Об'єктом дослідження є психологічна готовність до шлюбу.

Предметом дослідження є психічна стать, як чинник психологічної готовності до шлюбу.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне визначення розвитку психологічної готовності до шлюбу під впливом психічної статі.

У ході роботи досягнуті у повному обсязі мета та завдання дослідження. Так, у першому розділі подано теоретичне обґрунтування психологічної готовності до шлюбу. Встановлено, що готовність до шлюбу розглядається як система установок на шлюб, психологічними складовими якої є прийняття на себе нової системи обов'язків щодо свого шлюбного партнера, майбутніх дітей, розуміння прав та гідностей інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності у людських відносинах, прагнення до співробітництва та повсякденного спілкування, вміння пристосуватися до звичок та рис характеру іншої людини та розуміння її психічних станів, мотивація на шлюб та ставлення до вимог та обов'язків у сімейному житті. На підставі цього визначення виділено такі компоненти готовності до шлюбу: ціннісно-мотиваційний, емоційно-чуттєвий, інтелектуальний, вольовий.

Другий, практичний розділ, присвячений емпіричному дослідженню психологічної готовності. Для цього був підібраний психодіагностичний інструментарій та проведене безпосереднє тестування здобувачів освіти. За підсумком проведеного дослідження було встановлено, що психічна стать, а саме андрогінність, взаємопов'язана із готовністю до шлюбу. Виявлено, що

особи, які демонструють риси андрогінної особистості є більш мотивованими та готовими до шлюбу.

Відповідно, нами були здійснені узагальнення стосовно того, що підготовка молоді до майбутнього шлюбу та сімейного життя передбачає взаємодію з батьками, викладачами, засобами масової інформації та іншими елементами суспільства. Ці взаємодії формують знання про особливості сімейних відносин, розвивають відповідні почуття та позицію з цього питання, а також впливають на ставлення та уявлення, пов'язані з готовністю до шлюбу та створення родини, особливо у молодих людей.

Ключові слова: юнацький вік, психологічна готовність до шлюбу, сім'я, сімейне життя, психічна стать.

Рецензент: кандидат психологічних наук , доцент Олександра КУЗЬО

ANNOTATION

Strebko Zoryana. Peculiarities of formation of readiness for family life of youth

The qualification work is laid out on 57 pages, contains 4 figures, 59 literary sources.

The object of the study is psychological readiness for marriage.

The subject of research is mental gender as a factor of psychological readiness for marriage.

The aim of the study is theoretical substantiation and empirical determination of the development of psychological readiness for marriage under the influence of mental gender.

In the course of the work, the aim and objectives of the research were fully achieved. Thus, the first chapter presents the theoretical justification of psychological readiness for marriage. It was established that readiness for marriage is considered as a system of attitudes towards marriage, the psychological components of which are the acceptance of a new system of responsibilities towards

one's marriage partner, future children, understanding the rights and dignity of other members of the family union, recognition of the principles of equality in human relations, striving to cooperation and everyday communication, the ability to adapt to the habits and traits of another person's character and understanding of their mental states, motivation for marriage and attitude to the requirements and responsibilities in family life. On the basis of this definition, the following components of readiness for marriage are distinguished: value-motivational, emotional-sensual, intellectual, volitional.

The second, practical chapter, is devoted to the empirical study of psychological readiness. For this, a psychodiagnostic toolkit was selected and direct testing of education seekers was conducted. As a result of the research, it was established that mental gender, namely androgyny, is interconnected with readiness for marriage. It was found that individuals who demonstrate androgynous personality traits are more motivated and ready for marriage.

Accordingly, we made generalizations about the fact that preparing young people for future marriage and family life involves interaction with parents, teachers, mass media and other elements of society. These interactions form knowledge about the peculiarities of family relations, develop appropriate feelings and attitudes on this issue, and also influence attitudes and perceptions related to readiness for marriage and family formation, especially among young people.

Key words: youth, psychological readiness for marriage, family, family life, mental gender.

Reviewer: candidate of psychological sciences, associate professor
Oleksandra KUZYO

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ	10
1.1. Психологічна готовність до шлюбу.....	10
1.2. Основні компоненти психологічної готовності до шлюбно- сімейних відносин	17
1.3. Психологічна стать людини, як один з головних чинників психологічної готовності до шлюбу.....	23
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ.....	35
2.1. Організація та методи дослідження.....	35
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	41
Висновки до другого розділу.....	51
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що молодими людьми, досить часто, приймається необдумане рішення про одруження. При цьому, вони, часом, не усвідомлюють прийнятої відповідальності, не вміють на достатньому рівні ефективно звертатися зі своїм партнером. Так, підтвердженням зазначеного є статистика числа розлучень. Також, на сьогодні на передній план виходить першочергове бажання осіб юнацького віку вирішувати власні професійні проблеми, відкладаючи «на потім» сімейне життя.

Актуальний стан української родини приковує до себе увагу фахівців не лише через напружену демографічну ситуацію. Не меншої значущості набуває інше: зміна позиції сім'ї у сучасній системі цінностей, серйозне зниження значущості для особистості різноманітних сторін сімейного життя. Так, образ чоловіка, дружини представлений, зокрема, у фільмах, соціальних мережах дуже стереотипно, переважно, негативно. Подібний занепад цінностей може призвести до подальшого скорочення нації, особливо у разі неприйняття певних заходів.

Тому, потрібна зміна установок, що склалися, формування позитивного образу сім'ї. Розуміння необхідності розробки продуманої стратегії сталого розвитку, планомірного розширення духовності оформляє висновок про доцільність духовних, соціальних засад сім'ї. Комплекс сучасних поглядів молоді на шлюб, сім'ю призводить до небажаних для суспільства в соціально-демографічному, культурному, психологічному, економічному плані наслідків. Тому, особливо актуальним стає питання необхідності відродження сімейного інституту, підготовки особистості до майбутнього створення сім'ї.

Шлюбно-сімейні відносини у житті людей завжди були важливим етапом, оскільки кожен індивід прагне до створення сім'ї. Вивчення рівня соціально-психологічної готовності особистості до шлюбу як унікального соціального феномену потрібно відносити до актуальних, складних проблем сьогодення. Людину для участі у різноманітних сферах суспільної діяльності

довгостроково і цілеспрямовано готують. Функціонує ціла система відповідних освітніх інституцій. Однак, у сфері сімейно-шлюбних відносин подібної підготовки немає, хоча вона має велике значення для особистості, суспільства.

Зауважимо, що на сьогодні відсутнє єдине поняття готовності до сімейного життя разом із чіткими параметрами, методами, що дозволяють досліджувати, визначати комплекс індивідуально-психологічних характеристик готовності до реалізації сімейного життя. З цієї причини тема, що актуалізується, заслуговує значної уваги. Готовність до сімейного життя є якістю особистості молодої людини, найважливішим показником у її соціальній зрілості, психічному здоров'ї. Відсутність у людини даної якості свідчить про її нестабільність і у особистісному, і суспільному плані.

Тому, із зазначеного слідує, що локалізувати цю проблему потрібно вже у ранньому юнацькому віці, коли відбувається сприйняття, встановлення ціннісних організацій та систем. У закладах освіти на рівних правах під час розв'язання інших проблем вагоме значення має реалізація завдань, що направлені на педагогічного забезпечення процесу формування готовності молоді до сімейного життя.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне визначення розвитку психологічної готовності до шлюбу під впливом психічної статі.

Завдання:

- 1) на основі теоретичного аналізу виділити структурні компоненти психологічної готовності до шлюбу;
- 2) здійснити емпіричне дослідження психологічної готовності до шлюбу та діагностувати особливості психічної статі;
- 3) встановити взаємозв'язки між рівнем готовності до шлюбу та видом психічної статі.

Об'єкт дослідження: психологічна готовність до шлюбу.

Предмет дослідження: психічна стать, як чинник психологічної готовності до шлюбу.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступили: теоретичні положення щодо готовності до сімейного життя таких науковців: А. Барбінової, С. Виговської, О. Галицького, А. Галкіної, О. Дзюбенко, Л. Журавльової, Ю. Кружаліної та інших; погляди на психологічні особливості осіб юнацького віку, представлені у працях таких вчених, як: Ж. Богдан, О. Видри, Я. Мовчан, Л. Самошкіної, М. Ткалич та інших.

Теоретичне значення дослідження полягає у: розширенні та поглибленні уявлення про психологічну готовність до шлюбу в юнацькому віці; структуруванні чинників психологічної готовності до шлюбу.

Практичне значення. Результати дослідження і зроблені висновки можуть бути використані у фахівців соціально-психологічних служб закладів вищої освіти з метою розробки програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на розширення уявлень осіб юнацького віку щодо ролей у шлюбних відносинах.

У ході дослідження були використані такі **методи та методики:** теоретичні методи: аналіз наукової літератури з теми; узагальнення матеріалу; зіставлення, порівняння, узагальнення, систематизація інформації з питань психологічної готовності до шлюбу осіб юнацького віку; емпіричні: тестування, опитування з використанням визначеного набору методик:

1. «Тест картка» І. Юнда з метою визначення зрілості осіб юнацького віку із спроможності до виконання поставлених сімейних завдань: створення сприятливих сімейних умов; налагодження стосунків з близькою родиною; інтимну близькість подружжя; можливість бути активно задіяними у вихованні дітей; забезпечення хороших побутових умов проживання тощо.

2. Методика «Незакінчені речення» Дж. Сакса С. Леві з метою окреслення усвідомлюваних та неусвідомлюваних установок людини; визначення ставлення до батьків, родини, до своєї та протилежної статі, до співробітників; виявлення ставлення страхів та побоювань, почуття провини, минулого та майбутнього, до життєвих цілей.

3. Методика «Статеврольовий опитувальник» С. Бем з метою діагностування психологічної статі досліджуваних та визначення ступеню андрогінності, маскулітності та фемінності осіб юнацького віку.

Статистичні методи: кореляційний аналіз Пірсона.

Робота для здобуття ступеня бакалавр складається із вступної частини, двох розділів, висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ

1.1. Психологічна готовність до шлюбу

У розумінні сімейної психології визначення «готовність» застосовується у трактуванні здобуття індивідом комплексу навичок та установок, що формують її емоційно-позитивне ставлення до сімейних відносин, та дасть змогу пристосуватися до нових реалій життя і обов'язків, іншими словами, визначить індивідуальну готовність особистості до шлюбних відносин [39]. Проте, зміст та структура готовності молодого подружжя, як пари та як соціально-психологічної одиниці, до гармонізації своїх стосунків залишаються нерозкритими.

При дослідженні сутності психологічної готовності молодого подружжя до гармонізації стосунків ми виходимо з теорії соціальної установки (Д. Кац, К. Ховланд), відповідно до якої готовність визначається як деяка підготовленість, стійка характеристика особистості та діяльності, як цілісний комплекс, що включає мотиваційний, інтелектуальний, емоційний компоненти, і відповідає вимогам змісту та умов діяльності [36].

Підготовку сім'ї до сімейного життя вивчали: А. Барбінова [1], С. Виговська [4], О. Галицький [17], А. Галкіна [9], Н. Глущенко [31], Л. Єрьоміна [15; 16], Л. Журавльова [17], Л. Каніболоцька [20], Кружаліна [4], С. Кубіцький [20], Л. Лисенко [31], Т. Лоза [32], С. Савчук [46], А. Сидоренко [44], О. Смалько [46], О. Чанцева-Коваленко [53] та ін. Поділ на періоди сімейного життя, умови визначеності особи із найбільш підходящим кандидатом для подружнього життя, пристосування подружжя один до одного, та побутових навичок кожного, інтимної сумісності, відтак визначення причин і особливостей подружніх сварок та розбіжностей: Ж. Богдан [2], О. Дзюбенко [12], Л. Колбіна [22], Я. Мовчан [2], О. Паскаль [22] та ін. Всі ці дослідники вважали, що стійкість шлюбно-сімейних відносин безпосередньо

залежні від психо-емоційної зрілості особистостей до спільного сімейного життя, тобто від цілої організації соціально-психологічних установок особистості, де в пріоритеті є сімейні цінності. В.Шапар висловив свою думку, що готовність – це «стан, коли існують вже всі передумови вважати все готовим до чогось» [56, с. 220].

Інше визначення готовності було вжито у психологічному словнику як «..активно-дієвий стан індивіда, орієнтацію на певну поведінку, зосередження всіх зусиль для виконання покладеного на нього завдання» [37, с. 115]

Існує низка підходів до визначення готовності до сімейного життя.

Підходи до готовності до сімейного життя зазначила Л. Єрьоміна [15] і розподіла їх на чотири групи:

- 1) теоцентричний;
- 2) натуроцентричний;
- 3) антропоцентричний;
- 4) соціоцентричний.

Подивимось на ці підходи детальніше

Теоцентричний підхід – цей підхід сформувався ще в далекому середньовіччі, ще в працях мислителів раннього християнства, зокрема, Василя Великого, Блаженного Августина, Св. Ієропіма та Іоанна Златоуста.

Натуроцентричний підхід започаткований на пріоритетності біологічних основ особистості. Головне тут «забезпечення належних умов для росту і розвитку здібностей, які природно надані людині з народження» [15, с.63]. Цей підхід вивчали такі мислителі як: М. Шелер, Є. Торндайк, З. Фрейд, А. Гелен та ін.

Антропоцентричну модель в трактуванні К. Роджерса, який дотримувався думки всеосяжності самого індивіда, та вважав головним те, що людина сама несе відповідальність за свій вибір, і сама ж може все виправити чи змінити.

Соціоцентричний підхід визначає особистість як продукт соціуму, тобто людські якості сформовані соціальним середовищем. Слід відзначити, що

основне призначення особистості у служінні соціальній інституції (державі) та суспільству в цілому.

Платон був прибічником думки, що ціль виховання людини повинно базуватись на потребах держави. Е.Еріксон наголошував на тому, що людина готова до шлюбу та відповідних сімейних відносин лише з того моменту, відколи вона усвідомлює, що повністю готова до таких почуттів, які для неї є особливими, інтимними. Такими почуттями, є взаємне виключення того, що хтось один втратить в стосунках «себе» [47, с.98]. Прибічником такої думки був також І. Крупник, який вважав, що людина має бути психологічно готовою до сімейного життя, це ніби, перехід на новий соціальний рівень, коли людина стає чоловіком чи дружиною, а також визначитись із спроможністю взяття на себе певні обов'язків, що супроводжуються одночасно із одруженням та становленням особи сім'янином [29, с. 141].

В контексті соціальної психології Б. Паригін, зробив висновок щодо визначення психологічної готовності до сімейного життя через розуміння соціально- психологічних особливостей шлюбу і сім'ї як мікросередовища і соціально- психологічних чинників формування і стабільності шлюбу. В його розумінні ключовою ознакою психологічної зрілості до укладення шлюбу є адекватне сприйняття реальності, а також можливість ґрунтувати своє уявлення стосовно сім'ї на хибних уявленнях, на розумному, рівноправному ставленні партнерів один до одного, до усвідомленого вибору супутника життя, вирішення всіх життєвих негараздів, усунення труднощів та кризових факторів, сварок та конфліктних ситуацій, які безумовно будуть супроводжувати сімейне життя [30].

Особистості, що вирішили створити міцні шлюбні стосунки чи вже перебувають у таких стосунках, мають бути максимально готовими психологічно та емоційно до цього. На думку таких науковців як С. Кость та В.Митрюк, зрілість – це сформовані особистості у соціально-психологічному розумінні [26]. Вищезазначені автори вказують ряд аспектів, необхідних для психологічної зрілості до шлюбу:

1) усвідомлення того, що індивід готовий прийняти на себе всі обов'язки пов'язані із партнером, а також розділити разом всі труднощі із виховання майбутніх дітей, матеріальних та побутових проблем;

2) чітке розуміння особистісних кордонів кожного із членів сім'ї, їх прав та гідності, уподобань та переконань, визнання принципів рівності в людській відносинах;

3) вишукування можливостей найбільше часу проводити разом, багато щоденного спілкування та співпраці, узгодження взаємозв'язку з партнером протилежної статі, що дає можливість високої моральної культури;

4) здатність пристосовуватись до партнера, можливість йти на поступки один одному, терпіти певні звички та не дуже позитивні особливості характеру іншої особистості, а також її психічних станів.

Ю. Мірило [34] вважав, що індикатором психологічної готовності є психологічна зрілість, до неї можна віднести наявність у партнера мінімум власного егоїзму та агресивності. Дуже важливим фактором також є об'єктивне оцінювання партнером власної поведінки, а також здатності самостійно визнати власні помилки і прагнення досягти високого рівня самовдосконалення у подружньому житті.

В царині емоційної зрілості тривалий час працювала Т. Ховряхова [51]. В своїх дослідженнях вона відзначала, що зрілість є вищим щаблем соціальних почуттів, коли людина відчуває насолоду від спілкування з партнером та дітьми, від наданої спроможності дарувати їм частинку себе, своєї сутності, від обопільної участі у всіх сферах життя.

Початковим етапом психологічної зрілості особистості до шлюбних відносин та створення сім'ї є усвідомленням власної значущості, досягнення поставлених перед собою завдань, а також усвідомлення всіх наслідків у разі недотримання поставлених собі завдань, відповідальність за сім'ю і дітей, конклюдентна згода та прийняття невідворотних труднощів у сімейному житті, а також обмеження особистої свободи, вважала А. Галкіна [9].

Зокрема авторка виділяла важливість показника психологічної готовності до подружнього життя – заздалегідь плануванням майбутніх шлюбних відносин, формуванням моделі майбутнього сімейного життя. кожен із членів подружжя в майбутньому шлюбі хотів би реалізувати себе як особистість, бути коханим і щасливим, але такі мрії можуть бути досягнуті лише в тому випадку, коли підкріплюється наявним планом дій, який включає крім мети ще й способи і шляхи її досягнення [9, с. 304].

О. Дзюбенко, у своїх працях виділяла основні фактори, що визначали психологічну готовність молодих людей до шлюбу та сімейного життя:

- 1) така інституція як шлюб має базуватись на взаємній згоді на шлюб виключно на взаємній згоді на шлюб має ґрунтуватись на взаємній;
- 2) досягнення шлюбного віку, соціальної та фізичної зрілості;
- 3) наявність розуміння, якою має бути майбутня сім'я;
- 4) розвинена мотивація до створення сім'ї;
- 5) можливість спроектувати реалістичну модель своєї майбутньої родини;
- 6) розуміння фундаментальних основ морально-психологічного клімату сім'ї;
- 7) можливість поєднання сімейних і громадських обов'язків [12].

Науковцями [11]було узагальнено результати аналізу дослідження в області зрілості (готовності) до сімейного життя. На основі цього було досягнуто узагальнених висновків, що психологічна і моральна готовність індивіда до шлюбних відносин сприймається загальним розумінням цілого комплексу вимог, соціальних стандартів та обов'язків і загальноприйнятих стандартів поведінки, якими регулюється подружнє життя [15].

В своїх працях Б. Шапіро дотримувався думки, що бути готовим до шлюбних відносин – це не лише індивідуальні характеристики майбутнього подружжя, а ще й загальна відповідальність кожного з членів таких відносин один за одного, майбутнього дітей, чітка оцінка всього спектра вимог і соціальних стандартів до сімейного життя, а також особливості взаємовідносин у родині. Не менш важливим є і прийняття всіх специфічних

факторів, що в подальшому виникають при родинному спілкуванні, а також психологічна готовність до свідомого самообмеження. Автор також відзначав, що вищенаведені здібності допомагають особистості пристосуватись не тільки до такої соціальної групи як сім'я, а й до будь-якої соціальної групи, оскільки такі здібності є адаптивними [19].

Психологічну готовність до шлюбу, як цілісну та неподільну категорію, в своїх працях досліджували такі вчені як І. Рогальська - Яблонська та Н Рогальська [40]. Вони наголошували на тому, що дана готовність включає комплекс аспектів, таких як:

1) генерування певного морального комплексу – психологічну здатність бути готовим виконувати нові обов'язки відносно свого шлюбного партнера, відносно майбутніх дітей;

2) психологічна зрілість до спілкування та співпраці з шлюбним партнером;

3) наявність вроджених задатків бути саможертвним по відношенню до свого партнера;

4) наявність такого високого почуття як емпатія, тобто розумінням іншого партнера його переживань;

5) висока естетична культура почуттів та поведження особистості;

6) здатність вирішувати різні сімейні проблемні ситуації конструктивним способом;

7) вміння керувати своїми почуттями та поведінкою.

На думку автора, А. Сидоренко [44], готовність – це не лише певний особистісний стан, але й невід'ємна чітка характеристика майбутнього члена шлюбно-сімейних відносин. Психологічну готовність до шлюбу автор розумів як об'єднуючу, цілісну властивість особистості, що базується на правильному розумінні потенційного сім'янина (молодої людини) сукупності принципів, вимог, певних стандартів, що побутують в соціумі відносно спільного життя, а також імпровізованому ставленні до певних стандартів.

Багато писали про психологічну готовність до сімейного життя також науковці А.Черкашин та Д. Головка [55]. Вони зазначали, що психологічна готовність – це неподільне, цілісне, об'єднуюче психологічне утворення, завдяки якому особистість з легкістю має можливість пристосуватись до сімейного життя. Психологічна готовність має чітку структурованість та взаємопов'язаність всіх компонентів, а основоположним є зрілість особистості.

У дефініцію готовності до шлюбу науковці [15;31] відносять фізичну (сексуальну), соціальну зрілість, а також етико-психологічну готовність.

Давайте, детальніше розглянемо, вищенаведене:

1. Фізична готовність – це в першу чергу фізіологічна готовність почати та в подальшому жити статевим життям. Сексуальна підготовленість передбачає наявність певних знань.

2. Соціальна зрілість – це найбільший індикатор того, що особистість готова вступити в шлюбно-сімейні відносини. Юну дівчину чи хлопця не можна вважати таким, що готові вступити в сімейне життя, допоки в них не буде чітко сформовано образ майбутньої сім'ї, допоки юнак чи юнка не усвідомлять своєї ролі в сім'ї, ролі свого партнера, не відчують відповідальності один перед одним, допоки в молодих людей не буде чіткого уявлення, що саме вони очікують від такого союзу, як сім'я.

3. Такий показник, як етико-психологічна готовність, передбачає свідоме розуміння того для чого конкретному індивіду вступати в шлюбні відносини, тобто, що є мотивом вступу у сімейне життя.

Л. Шнейдер виділила структуру готовності до шлюбу, яка включає такі елементи:

1) формування певного структурованого морального комплексу, що включає в себе особисту зрілість бути відповідальним за свого партнера,

майбутніх дітей, що в першу чергу передбачає розподіл обов'язків та зобов'язань партнерів;

2) здатність продуктивно співіснувати та співпрацювати кожному із членів подружжя, бо фактично, сім'я єдиним цілісним організмом, де потрібна взаємна узгоджуваність дій подружжя;

3) психологічна готовність до самопожертвування заради партнера, дітей. Таке самопожертвування є безкорисливе (альтруїстичне);

4) наявність у кожного члена подружжя, почуття співпереживання, а також прийняття партнера таким, який він є насправді, будівництва реалістичного портрету партнера;

5) вміння доходити до спільного знаменника у вирішенні конфліктних ситуацій у шлюбі;

б) висока естетична складова почуттів.

Отже, можна сказати, що психологічною готовністю є трансформована думка про особистість, як віха розвитку індивіда, психологічного ґрунту шлюбу та сімейного життя, механізму трансформації почуттів, що являються основними в шлюбно-сімейних відносинах.

1.2. Основні компоненти психологічної готовності до шлюбно-сімейних відносин

Як основні показники готовності до шлюбу вчені виділяють: загальну готовність (довготривалу) та психологічний настрій. У низці класифікацій розглядаються інші детермінанти готовності до шлюбу: психологічна, науково-теоретична, практична, психофізіологічна готовність, завчасна та ситуативна готовність, практична, загальна та спеціальна готовність одружитися [17; 26]. Однак, незважаючи на безліч теорій, більшість досліджень, посвячених шлюбу, підкреслює, що готовність до шлюбно-сімейних відносинам – це результат родинного виховання, моральна підготовленість, а також психологічна мобілізація особи. В деякій психологічній літературі наголошується, що готовність до сімейних стосунків

відрізняється певною складністю та визначальну роль відіграють такі компоненти особистості, як: когнітивний, емотивний, оцінно-вольовий та діяльнісний. Давайте проаналізуємо ці компоненти більш розгорнуто.

Під *когнітивним компонентом* розуміється, психологічна особистісна підготовка індивіда на науковому рівні соціально-філософськими, психолого-педагогічними, правовими, психосексуальними та іншими знаннями та думками про умови та особливості структури сімейних відносин та можливостей для їх розвитку. Готовність світоглядної структури включає цінності, високий рівень спонукання, інтерес до самопізнання, здатність робити наукові спостереження та дослідження певних явищ, чи експериментів, до глибокого змістовного розуміння та пояснення явищ та подій сімейного циклу, виявлення в них певних неузгодженостей та можливостей їх вирішення.

Емотивний компонент особистісної готовності до шлюбу та сім'ї включає: інтерес до історії людства, країни, народу, сім'ї, зріле усвідомлення унікальності сімейних цінностей, розуміння складності та неоднозначності моральних відносин, культивування вищих моральних почуттів та взаємин у спілкуванні з членами сім'ї, позитивне ставлення до себе як суб'єкта шлюбно-сімейних відносин [37].

Оцінно-вольовий компонент означає розвиток здатності до побудови уявних моделей перспективних шлюбно-сімейних відносин та визначення свого творчого місця у них. Особі необхідно усвідомити організацію свого життєвого простору, побачити позитивне вирішення міжособистісних конфліктів, розвинути здатність передбачати та адекватно оцінювати соціальні наслідки своїх вчинків, усвідомити потребу в самообмеженні, прагнути до внутрішньої регуляції поведінки.

Діяльнісний компонент шлюбно-сімейної готовності особистості означає усвідомлення активності, діяльності, творчості як найвищої людської цінності. У цій площині взаємодії особистості повинні вільно переходити з ідеального в практичний план шлюбно-сімейної взаємодії, досягати гармонії

духовних та фізичних відносин у шлюбі, вмiти будувати реальнi вiдносини, що включають допомогу, любов, захист iншої людини; протиставляти деструктивним процесам партнерство, батькiвство тощо.

Так, взаємодiя перелiчених вище компонентiв пiдкреслює психологiчну зрiлiсть та психологiчну готовнiсть до шлюбних вiдносин.

Готовнiсть створити сiм'ю – це змiна самосвiдомостi особистостi, що складається з низки послiдовних етапiв. Початковим етапом виступає самовизначення особистостi. Далi iдеальна модель шлюбно-сiмейних вiдносин реалiзується у реальну модель взаємодiї. Завершальною ланкою є самоствердження та досягнення суб'єктивної задоволеностi результатом та (або) процесом самореалiзацiї у партнерствi, шлюбі, батькiвствi [39].

Вiдомий психолог А. Адлер наголошував, що саме психологiчна готовнiсть до шлюбу має чiльне мiсце у розвитку особистостi та можливостi органiзувати шлюб [41]. Теорiя А. Адлера про створення сiм'ї також передбачала, що для пiдготовки до сiмейного життя особистостi необхідно пройти свого роду опанування сексуального iнстинкту – навчання, метою якого є нормальне задоволення сексуальної потреби у шлюбних вiдносинах.

Важливим є наведення комплексу аспектiв, якi вмiщує у собi психологiчна готовнiсть до шлюбу:

- готовнiсть особистостi прийняти нову систему обов'язкiв з ставлення до свого шлюбного партнера, майбутнiх дiтей;
- готовнiсть до мiжособистiсного спілкування та співробітництва;
- здатнiсть до самовiдданостi щодо партнера;
- наявнiсть якостей, пов'язаних iз проникненням у внутрiшнiй свiт людини (здатнiсть до співпереживання та емпатiї);
- висока естетична культура почуттiв та поведiнки особистостi;
- вмiння вирiшувати конфлiкти конструктивним способом;
- здатнiсть до саморегуляцiї власної психiки та поведiнки [12].

Психологiчна готовнiсть до одруження також розглядалася iншими психологами [11], якi повною мiрою розкрили психологiчнi механiзми

прийняття стратегічного життєвого рішення щодо вибору супутника життя. Згідно з їх дослідженнями, було з'ясовано, що у момент прийняття рішення про створення сім'ї у людини відбувається актуалізація наступних особистісних компонентів:

- ціннісно-мотиваційних;
- емоційно-чуттєвих;
- інтелектуальних;
- вольових психологічних механізмів.

Так, серед ціннісно-мотиваційних механізмів, що актуалізуються при ухваленні рішення про одруження, вчені визначають, зокрема: світогляд, потреби, мотиви, ідеали, сенс, цінності, переконання, принципи та інтереси людини. До емоційних механізмів відносять: емоції, почуття, афекти, бажання, що актуалізуються, і переконання [7]. Емоції визначають як особливий клас психічних процесів та станів, пов'язаних з інстинктами, потребами, мотивами, які відображаються у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху і т.д.) і значимості явищ, що діють на людину у ситуацій реалізації її життєдіяльності.

В якості інтелектуальних механізмів, що актуалізуються, науковці виділяють проблематизацію (уміння людини знаходити та ставити проблему), цілепокладання, вироблення гіпотез, аргументацію, вибір, антиципацію та інтуїцію [12]. До вольових механізмів, що актуалізуються, вчені відносять силу волі, яка набувається особистістю за умови наявності чи розвитку певних якостей.

Таким чином, перераховані психологічні механізми забезпечують процес реалізації прийняття особистістю життєво важливого рішення щодо вибору супутника життя та формування готовності до шлюбу. Послідовність роботи цих механізмів така: у процесі прийняття життєво важливого рішення щодо вибору супутника життя на перший план виходять почуття, емоції (любов, пристрасть, уподобання), тобто в передшлюбний період

актуалізуються емоційні механізми (емоції, почуття, афекти, бажання та переконання тощо). Далі відбувається активізація інших психічних процесів.

Готовність до одруження безпосередньо пов'язана з емоційною сферою людини. І найчастіше мотивуючими факторами створення сім'ї виступають такі:

- кохання;
- бажання мати дитину;
- спільність інтересів, поглядів;
- споживчі, економічні чинники;
- психологічна підтримка партнера;
- близьке спілкування та взаєморозуміння;
- спільне дозвілля;
- бажання досягнути особистого щастя;
- інтимне задоволення;
- відчуття необхідності, потреби у комусь, втеча від самотності;
- тиск соціальних нормативів та традицій;
- вимушені обставини [11, с. 211].

Однак, як зазначалося раніше, молоді люди на сьогодні відрізняються низько сформованою мотивацією та прагненням до створення сім'ї, а також низькою психологічною готовністю до розвитку сімейних відносин. Питаннями розвитку сімейних відносин та формування правильної мотивації, спрямованої створення сім'ї, займалися багато психологів.

Так, підготовка підростаючого покоління до сімейного життя має включати такі аспекти:

1. Соціальний аспект, що встановлює політику держави у сфері шлюбно-сімейних відносин і демографії, а також має дані про призначення сім'ї, сімейні цінності, соціальну роль сім'ї та батьків.

2. Морально-етичний – аспект, що включає виховання батьками таких моральних якостей в індивіді, як: доброзичливе ставлення до представників іншої статі; повага до матері, батька, осіб старшого та молодшого віку; потреба

у вихованні дітей; відповідальність; вірність; чесність; поступливість; почуття обов'язку перед іншими людьми; культура інтимних почуттів.

3. Правовий аспект, який орієнтований на ознайомлення з основами законодавства про шлюб та сім'ю; із положеннями сімейного права, з обов'язками подружжя стосовно один одного, до дітей та суспільства.

4. Психологічний аспект, завдяки якому формується поняття про психологічні засади шлюбу та сімейного життя, а також володіння навичками спілкування.

5. Фізіолого-гігієнічний аспект, що включає знання фізіологічних особливостей чоловічого та жіночого організмів; особливостей статевого життя, питань особистої гігієни та інші аспекти.

6. Педагогічний аспект, що містить формування уявлень про ролі сім'ї у вихованні дітей, її педагогічному потенціалі, специфіку сімейного виховання, виховні функції батька та матері, про шляхи підвищення педагогічної культури батьків.

7. Господарсько-економічний аспект, оскільки саме завдяки сімейним відносинам формуються знання про бюджет сім'ї, культуру побуту, вміння вести домашнє господарство.

Таким чином, готовність до шлюбу розглядається як система установок на шлюб, психологічними складовими якої є прийняття на себе нової системи обов'язків щодо свого шлюбного партнера, майбутніх дітей, розуміння прав та гідностей інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності у людських відносинах, прагнення до співробітництва та повсякденного спілкування, вміння пристосуватися до звичок та рис характеру іншої людини та розуміння її психічних станів, мотивація на шлюб та ставлення до вимог та обов'язків у сімейному житті. На підставі цього визначення, можна виділити такі компоненти готовності до шлюбу: ціннісно-мотиваційний, емоційно-чуттєвий, інтелектуальний, вольовий. На думку психологів, готовність до шлюбу має бути сформована у дітей до досягнення ними шлюбного віку.

1.3. Психологічна стать людини, як один з головних чинників психологічної готовності до шлюбу

У свідомості кожного індивіда наявний контрадикторний поділ оточуючого на чоловіча та жіноче. Такий підхід супроводжує всю історію розвитку людства, проявляється в такому собі статевому символізмі, вразливості та витонченості жіночного образу та чоловічої сили й мужності, правила поведіння між чоловіком і жінкою (статеворольова поведінка), різне соціальне очікування за такою ознакою як стать. Приналежність особи до певної статі є дуже об'ємним поняттям, а також воно є значно ширшим за значенням тілесної функції та функції продовження роду, що відображає біологічну відмінність. У значній кількості наукових досліджень з вікової, педагогічної, соціальної та диференціальної психології [7; 11; 21; 30; 35; 41; 42; 43] знаходяться чинники, що вказують на суттєві відмінності у психологічних особливостях протилежних статей.

Так, починаючи з раннього віку хлопчики та дівчатка відрізняються один від одного за своїми інтересами та поведінкою в ігровій діяльності. У спілкуванні для чоловіків характерна прямолінійність, предметність та інструментальність, тоді як жінки більш чутливі до тонких нюансів спілкування, тісних міжособистісних контактів, вони більше відчують потребу в компліментах. На відміну від жінок, для чоловіків у всіх культурних спільнотах природною та необхідною є організація спеціальних чоловічих груп, спілок, через участь у яких здійснюється соціальне управління [48]. Істотні статеві відмінності відзначаються в рівні емпатії та саморозкриття, в установках щодо агресії тощо.

Таким чином, наявність психологічних відмінностей між чоловіками і жінками сама по собі ні в кого не викликає сумнівів, але емпіричні дані щодо цього, незважаючи на величезну їх кількість, часто суперечливі і не відображають реальні детермінанти та механізми дихотомії розвитку особистості чоловіка та жінки. Причина цього криється, зокрема, у тому, що факти, що емпірично підтверджуються, інтерпретуються виходячи із

загальних принципів біологічного статевого диморфізму або зі стереотипних уявлень про чоловіків та жінок.

Ще починаючи з раннього дитинства, хлопчики та дівчатка мають різні інтереси, відрізняються також поведінкою та ролями в іграх. В подальшому дорослому спілкуванні для чоловіка (хлопця) притаманна прямолінійність, конкретність та предметність, в той час для дівчини (жінки) притаманна чутливість та тонке відчуття нюансів спілкування, досить тісних міжособистісних контактів, також представниці слабкої статі більше мають потребу у чоловічому схваленні, визнанні, повазі, вирізненню з поміж багатьох інших. Для представників чоловічої статі дуже природно та органічно утворювати певні культурні спільноти та соціальні чоловічі групи, через які вони можуть реалізовувати своє чоловіче єство та здійснювати соціальне управління [48]. Резонансно відмінними між чоловічим та жіночим сприйняттям є прийняттям іншого партнера таким яким він є та саморозкриття, в установках щодо агресії та багато іншого.

З вищенаведених аргументів випливає, що психологічні відмінності між чоловіками і жінками беззаперечно, але дослідження відносно цього, попри переважну більшість їх, часто неоднозначні і суперечать реальним детермінантам та механізмам дихотомії розвитку жінки та чоловіка. Справжня причина цього ховається у тому, що доводи, які доказово знаходять своє підтвердження, трактуються виходячи із загальноприйнятих принципів біологічного статевої відмінності або із застарілих уявлень про чоловіче та жіноче.

Першим та необхідним кроком у становленні психологічної статі, за літературними даними, є виникнення статевої самосвідомості в онтогенезі особистості [5]. Поняття статевої самосвідомості (аутоідентифікації) сформувалося в сексопатології як відчуття своєї приналежності до чоловічої чи жіночої статі [11]. У нормі статева самосвідомість людини відповідає її біологічній статі (генетичній, гормональній та морфологічній) і органічно

зливається зі статевою ідентичністю, що формується і інтеріоризується у статеві ролі у процесі статевої соціалізації.

Статева самосвідомість вважається сформованою після п'яти років і є стрижневою функцією «вростання дитини на культуру»; відбувається усвідомлення дитиною своєї статі, що супроводжується виникненням ставлення щодо неї [35, с. 217]. У випадку порушення звичайного порядку статевого усвідомлення себе виявляється їх значення та роль у будові статевої статі особи та усвідомлення себе чоловіком чи жінкою. Головною передумовою щодо порушення звичайного порядку статевої самосвідомості особи полягає в органічному порушенні диференціювання структур мозку, в першу чергу гіпоталамусу, під загальним впливом гормональних фонів[48]. Як наслідок відбувається розбіжність культурного та біологічного процесів розвитку молодшої людини: дефект, в результаті формування відхилення від сталого біологічного типу особистості, не враховуючи суттєву перебудову цілісного розвитку на нових засадах, за новим порядком, зазвичай порушує звичний перебіг процесів формування культури дитини [59, с.112]

Дефініція поняття статевої самосвідомості на певному проміжку розвитку особистості тотожна значенню поняття первинної статевої ідентичності, така тенденція яскраво представлена у вітчизняній літературі [57].

Так, ядерна статева ідентичність, за В. Мертенсом, це первинні, усвідомлені та неусвідомлені уявлення щодо своєї біологічної статі. Вони розвиваються, ґрунтуючись на комплексній взаємодії біологічних та психічних впливів, від народження, коли батьки зі своїми уявленнями про стать, в основному, про статеві стереотипи, реагують на своїх дітей як на хлопчиків або на дівчаток. До кінця другого року життя ці уявлення встановлюються як безконфліктне знання [59].

Первинна статева ідентичність – це «уявлення про свою статево-приналежність, що виникає вже до двох років, що утворює найбільш ранній і стійкий, стрижневий елемент «Я» [56, с. 465]. Це знання своєї статевої

приналежності ще включає рефлексії і свідоме осмислення. Так, дворічна дитина, знаючи свою стать, ще не вміє пояснити, чому вона так вважає, у неї ще немає стабільних понять про статеву принадлежність та її константність. Статева самосвідомість є частиною образу себе, і в початковому періоді розвитку великою мірою є модальною, заснованою на самовідчуттях як «афективній частині образу себе» [48, с. 188], але в міру становлення особистості формується когнітивна частина образу себе (знання про себе) і статева самосвідомість набуває ознак амодальності [49].

На підставі досліджень формування особистості при зміні статі, науковці виокремлюють дві форми самосвідомості статі:

1) константну самосвідомість статі (здійснює контроль за статевою поведінкою дорослого, який у дитячі роки здійснюється іншими особами);

2) концептуальну самосвідомість статі (виявляється у зв'язку з утрудненням в ототожненні свого «Я» з іншими представниками статі, неможливості через біологічні особливості індивіда використовувати поведінкові та емоційні стереотипи, прийняті в даному середовищі; невизнання статі суб'єкта іншими індивідами тощо) [48].

Статева самосвідомість, таким чином, відрізняється тим, що не «змінюється», як первинна статева ідентичність, у ході розвитку психологічної статі більш розвиненою статевою ідентичністю і не залишається незмінною у подальшому розвитку особистості «ядром», як ядерна статева ідентичність. Статева самосвідомість сприймається як базовий, значною мірою модальний, тобто заснований на відчуттях, компонент психологічної статі, що еволюціонує у розвитку особистості.

Формування статевої самосвідомості є виникненням суб'єктності у розвитку особистості, яка є специфічною «точкою зустрічі» ідеальної та реальної форм поведінки, при цьому ідеальна форма, що проявляється у кінці розвитку, вже існує і безпосередньо взаємодіє з реальною формою [56].

Таким чином, статева самосвідомість виконує регуляторну функцію: забезпечує «індивідуальну реалізацію ідеального образу», який передбачає

здатність свідомо зіставляти ідеальний образ з реальною дійсністю, ще не ідеалізованою [57].

Зазначимо, що у межах психологічної статі розрізняють також статеву ідентичність і статеву роль. Проблема статевої ідентичності як результату процесу ідентифікації дитини з матір'ю чи батьком вперше була порушена З. Фрейдом [48] і розглядалася як основна функція у процесі розвитку особистості. Потім поняття ідентифікації розширилося і міцно увійшло у загальнопсихологічну літературу, позначаючи вже механізм непрямої передачі особистісного досвіду через особистий приклад, зараження, наслідування, і навіть ототожнення себе з персонажем художнього твору [37].

За результатами здійснення глибокого аналізу наукових джерел, статевої ідентифікації притаманно наступне:

1. Уособлення власного світосприйняття до світосприймання іншої особистості. Тут характерним є копіюванням манери поведінки та багатьох рис характеру, таких наприклад, як чуйність, рішучість, прагматизм, песимізм, доброта.
2. Прихильність до людини, з якими особистість себе ототожнює.
3. Відносна простота ототожнення себе за рахунок готових стандартних моделей поведінки та застарілих стереотипів.
4. Загальнообов'язкове визнання чи ідентифікація індивіда до певної статі іншими індивідами, так як відсутність даної ідентифікації унеможлиблює статеву приналежність[30].

Слід відзначити, що зазвичай ототожненням проходить природно, як всім добре відоме природне явище, при цьому має бути свідомість активною [21]. Об'єкт ідентифікації у вітчизняній психологічній науці окреслив значно ширші рамки і може включати в себе крім близьких людей, викладачів, вчителів, рідних, художнього персонажа, відомого сучасника чи персонажа минулих років тощо. Так, визначено, що за допомогою структурного механізму ототожнення з дитинства у дитячому світосприйнятті починають

формуватися риси характеру особистості і стереотипні правила поведінки, статева приналежність та орієнтація на певні життєві цінності.

Л. Овеслі та Е. Персон об'єднали статеву роль зі статевою ідентичністю і говорили про статево-рольову ідентичність паралельно з ядерною ідентичністю – первинними усвідомленими та неусвідомленими уявленнями про своє поле [13]. На щаблі розвитку аналітики в сфері психології правильного підходу дотримувався В. Мертенс - засвоювальну із зовнішнього середовища статево роль долучав у дефініцію статевої приналежності із ядерною статевою приналежністю. Статева приналежність, у розумінні автора – це розуміння та нерозуміння фантазій особистісної значущості мужності та жіночності, таким чином, як вони реалізуються завдяки вже існуючим в них біологічними, психологічними, соціальними та культурними чинниками [11, с.223]

Однак, А. Шварцц за результатами певних наукових доробок (досліджень), прийшов до думки, що в певні відповідальні етапи формування особистості, мають місце і певні розбіжності в світосприйнятті себе як особистості[2]. Статева функція резюмується, як модель поведінки в соціумі, весь спектр очікувань, пережиткових уявлень (стереотипів), вимог, вказуваних соціумом особам чоловічої та жіночої статі, а статеву приналежність як сприйняття особою своєї відносимості до певної статі, усвідомленням в собі певної комплексів тілесних та поведінкових специфічностей чи психологічних особливостей, а також фізіологічних та соціальних особливостей статі [48, с.190]. В такому розумінні поняття статевої ролі та статевої визначеності, як частин цілісного поняття психологічної статі індивідуума, статеву стать визначається як зовнішній у відношенні до суб'єкта об'єкт буття, а статеву приналежність як усвідомлення свого місця у рамках вже наявної структури.[2].

Ми всі знаємо, що тільки з статевою зрілістю, яка настає в юнаків та юнок встановлюється чітка відмінність між чоловічим і жіночим началом, - протилежність, що суттєво впливає на все майбутнє життя. Хоча й слід

відзначити, що чітка відмінність між чоловічим і жіночим началом добре помітна вже з раннього дитинства. У часі індивідуальної статевої соціалізації і сприйняттям особистістю статевих ролей будується притаманний тільки тому чи іншому індивідууму статоворольовий тип поведінки.

Так, сучасною психологічною наукою, виокремлюється чотири основних типи:

- 1) маскулінний тип – виокремлюється значний дуже високий показник чоловічих якостей, рис характеру, при тому незначних жіночих рис;
- 2) фемінний тип - виокремлюється значний дуже високий показник жіночих якостей, рис характеру, при тому незначних чоловічих рис;
- 3) андрогінний тип – наявність одночасно високих характеристик маскулінності та фемінності в одній особистості;
- 4) недиференційований тип – поєднання, одночас, низьких маскулінності й фемінності індивіда [48].

Маскуліність і фемінінність (від лат. *masculus* – чоловічий; *pfemininus* – жіночий) – нормативні представлення про соматичні, психічні і поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок [37].

Ряд науковців, в своїх працях стараються не використовувати вищенаведених дефініцій, оскільки вважають, що вони надто загальні в є помилковими.

Ж. Богдан та Я Мовчан дотримувались думки, що не всі якості і характеристики можна визначити як суто жіноче чи чоловіче. До прикладу чоловічий та жіночий гормональний фон продукує як жіночий так і чоловічих організми, а гормональна маскуліність або фемінінність визначає значущо одних чи інших [2, с. 99].

Європейські науковці в сфері психології 30-60-х рр. ст. винайшли спеціальні шкали для вимірювання маскулінності - фемінінності інтелектуальних здібностей, інтересів, емоцій і т.д [48]. Підсумувавши, можна резюювати, що ці шкали припускають, що особистості розрізняються по степені маскулінності - фемінінності.

Усі властивості у зазначених тестах альтернативні, тобто висока маскуліність повинна корелювати з низкою фемінінністю і назад, причому для чоловіка бажана висока маскуліність, а для жінки – висока фемінінність. Однак далеко не всі психічні якості чітко поділяються на чоловічі і жіночі. Крім того, виявилось, що співвідношення маскуліності-фемінінності по різних шкалах може бути різним: людина, маскулінна по одним показникам, може бути фемінінною по іншим.

Виконання ролі мужності має не тільки позитивні сторони, але і негативні, Зазначав Дж. Плек. Крім того, він наголошував, що коли обстановка вимагає прояву «жіночих» якостей і дій, у чоловіка, який строго дотримує чоловічої ролі, може виникнути чоловічий гендерно-рольовий стрес або гендерно-рольовий конфлікт [2].

Зазначимо, що гендерний стереотип – це спрощений схематизований, емоційно забарвлений образ чоловіка і жінки [56, с. 103]. Виділяють три групи гендерних стереотипів:

1. До першої групи відносяться стереотипи маскуліності-фемінінності. Чоловікам і жінкам приписують конкретні соціально-психологічні якості і властивості особистості, стиль поведінки.

2. Друга група гендерних стереотипів пов'язана з закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі.

3. Третя група гендерних стереотипів пов'язана зі статевими розходженнями у змісті праці. Як правило, жінці належить експресивна (виконавська й обслуговуюча праця), а чоловіку інструментальна сфера діяльності (творча, керівна праця) [2]. Т. Парсон і Ф. Бэйлс говорять про позитивний вплив такої диференціації ролей, відзначаючи, що незважаючи на протилежності, якими є чоловік і жінка, вони можуть різноманітно взаємодіяти з урахуванням виконання призначених їм ролей [47].

Гендерна ідентичність – усвідомлення своєї приналежності до чоловічої або жіночої статі [56]. Гендерна ідентичність особистості входить у структуру

соціальної ідентичності. У науковій літературі [2; 48] виділяють чоловічу та жіночу ідентичність:

- жіночу ідентичність визначають через категоризацію себе як представника жіночої соціальної групи; жіноча ідентичність припускає відтворення гендерно обумовлених ролей, диспозицій, самопрезентацій тощо;
- Чоловіча ідентичність – категоризація себе як представника чоловічої соціальної групи і відтворення гендерно обумовлених ролей, диспозицій, самопрезентацій тощо.

Деякі науковці [48; 59] дотримують думки, що цілісну (холістичну) особистість характеризує не маскуліність або фемініність, а андрогінія, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності, воля тілесних експресії і переваг від твердого диктату статевих ролей. Засновником андрогінності вважають С. Бем, хоча першим цю характеристику почав вивчати К. Юнг [42].

Розглядаючи ідеї єдності двох протилежностей – чоловічого і жіночого, К. Юнг бачив архетипічний образ, тобто утілення жіночого початку в чоловічому несвідомому (аніма) і чоловічого в жіночому (анімус), тобто психологічну бісексуальність він розглядав як самі значні архетипи, як регулятори поведінки, що виявляють себе найбільше типово в деяких снах і фантазіях або в ірраціональності чоловічого почуття і жіночого міркування [21].

Отже, у структурі психологічного статі особи поділяються, як різнорівневі утворення, статева (або гендерна) ідентичність, як інтеріоризовані особистістю соціально-культурні особливості своєї статевої приналежності (зовнішнього вигляду, манер поведінки, способів дій, психологічних та моральних якостей) та інтеріоризовані особистістю системи гендерних ролей. Власне, статеві (чи гендерні) ролі, будучи спочатку зовнішніми щодо особистості, культуральними утвореннями, не можуть одночасно розумітися як внутрішні, особистісні структури. Їх трансформація в структури особистості передбачає не тільки усвідомлення, а й уточнення,

переосмислення, включення в систему індивідуальних смислів. При цьому, виявляються властиві особистості, як суб'єкту, прагнення неадаптивної активності, самореалізації, зокрема розширення кордонів заданих суспільством гендерних норм, що є її проявом вищого, ціннісно-смыслового рівня. У зв'язку з цим, стосовно психологічної статі, говорячи про утворення ціннісно-смыслового рівня, правильніше буде говорити не про «статеві ролі», а про «систему соціостатевих орієнтацій» або «гендерну спрямованість особистості», як інтеріоризовану систему гендерних ролей та норм, у світлі якої суб'єкт розрізняє критерії «чоловічого» та «жіночого», оцінює себе за цими критеріями, претендує на відповідну діяльність та соціальний статус.

Зазначені вище елементи психологічного статі утворюються на різних етапах онтогенезу особистості та у процесі свого подальшого формування у взаємодії визначають її гармонійний розвиток. Психологічна стать особистості в цілому визначає образ світу суб'єкта, структуруючи приватні форми регулювання індивідуальної діяльності – образ ситуації, Я-концепція, образ партнерів по дії, систему індивідуальних цінностей, уявлення про можливі дії тощо. У разі відхилень у розвитку будь-якого з елементів психологічної статі (інверсії статевого самосвідомості, невротичних, мотиваційних, ціннісних та рольових гендерних конфліктів особистості), порушується її цілісність, знижуються адаптивні здібності суб'єкта, створюються причини порушення психічного благополуччя.

Так, у сучасних гендерних дослідженнях звернення до концепту психологічної статі дозволяє осмислювати вплив на розвиток особистості як статевих (біологічних), так і гендерних (соціальних) факторів у їх складній взаємодії. У системі психологічної статі можна порівняти різні рівні особистісних структур. Феномени, вивчені в окремих зарубіжних гендерних теоріях особистості, як правило, співвідносяться з утвореннями психологічної статі особистості певного рівня. Це дозволяє їх зіставляти, отже, отримати повніше уявлення про механізми та закономірності розвитку гендерних утворень особистості як у нормі, так і при різних порушеннях.

Висновки до першого розділу

Встановлено, що готовність до шлюбу розглядається як система установок на шлюб, психологічними складовими якої є прийняття на себе нової системи обов'язків щодо свого шлюбного партнера, майбутніх дітей, розуміння прав та гідностей інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності у людських відносинах, прагнення до співробітництва та повсякденного спілкування, вміння пристосуватися до звичок та рис характеру іншої людини та розуміння її психічних станів, мотивація на шлюб та ставлення до вимог та обов'язків у сімейному житті. На підставі цього визначення, можна виділити такі компоненти готовності до шлюбу: ціннісно-мотиваційний, емоційно-чуттєвий, інтелектуальний, вольовий. На думку психологів, готовність до шлюбу має бути сформована у дітей до досягнення ними шлюбного віку.

Підкреслено, що наявність психологічних відмінностей між чоловіками і жінками сама по собі ні в кого не викликає сумнівів, але емпіричні дані щодо цього, незважаючи на величезну їх кількість, часто суперечливі і не відображають реальні детермінанти та механізми дихотомії розвитку особистості чоловіка та жінки. Причина цього криється, зокрема, у тому, що факти, що емпірично підтверджуються, інтерпретуються виходячи із загальних принципів біологічного статевого диморфізму або зі стереотипних уявлень про чоловіків та жінок.

Узагальнено, що у сучасних гендерних дослідженнях звернення до концепту психологічної статі дозволяє осмислювати вплив на розвиток особистості як статевих (біологічних), так і гендерних (соціальних) факторів у їх складній взаємодії. У системі психологічної статі можна порівняти різні рівні особистісних структур. Феномени, вивчені в окремих зарубіжних гендерних теоріях особистості, як правило, співвідносяться з утвореннями психологічної статі особистості певного рівня. Це дозволяє їх зіставляти, отже,

отримати повніше уявлення про механізми та закономірності розвитку гендерних утворень особистості як у нормі, так і при різних порушеннях.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШЛЮБУ

2.1. Організація та методи дослідження

У нашому дослідженні прийняли участь 50 осіб. Вибірку склали студенти Львівського державного університету внутрішніх справ віком від 18 до 21 року, з них 25 дівчат та 25 хлопців. Підставою для формування двох вибірок стало наше припущення, щодо різниці психологічної готовності до шлюбу у залежності від статі (чоловіча/жіноча) та психічної статі.

З метою досягнення мети та виконання дослідницьких завдань, нами було проведено психодіагностичне дослідження. У ході дослідження було застосовано такий психодіагностичний інструментарій:

1. Методика "Тест-картка" І-Юнда для оцінки готовності молодих людей до шлюбу, де типові ситуації взаємодії між партнерами при виконанні сімейних функцій використовуються для оцінки їхньої готовності до шлюбного життя.

2. Методика «Незакінчені речення» Дж. Сакса С. Леві з метою окреслення усвідомлюваних та неусвідомлюваних установок людини; визначення ставлення до батьків, родини, до своєї та протилежної статі, до співробітників; виявлення ставлення страхів та побоювань, почуття провини, минулого та майбутнього, до життєвих цілей.

3. Методика «Статеврольовий опитувальник» С. Бем з метою діагностування психологічної статі досліджуваних та визначення ступеню андрогінності, маскулінності та фемінності осіб юнацького віку.

Метод статистичної обробки даних – кореляційний аналіз Пірсона.

Звернемося до опису психодіагностичного інструментарію.

Для діагностики визначення готовності молодих людей до шлюбу, ми використовували методику «Тест-картка» І. Юнда. У зазначеній методиці

приводяться типові ситуації взаємовідносин між подружжям при виконанні функцій сім'ї.

«Тест картка» І.Юнда з метою визначення зрілості осіб юнацького віку до спроможності до виконання поставлених сімейних завдань: створення сприятливих сімейних умов; налагодження стосунків з близькою родиною; інтимну близькість подружжя; можливість бути активно задіяними у вихованні дітей; забезпечення хороших побутових умов проживання тощо. Крім цього, за допомогою даної методики можна намітити перспективи благополуччя сімейних стосунків.

Зміст тесту являє собою типові ситуації між подружжям, взаємодію у межах 10 функцій сім'ї. Для того щоб визначити готовність до сімейного життя, респонденту потрібно вибрати кожен із десяти запропонованих ситуацій за одним із трьох варіантів відповіді (правильна, можлива, неправильна ситуація) та підрахувати результати в балах за шкалою оцінок для кожного з трьох варіантів поведінки (в усіх десяти ситуаціях).

Якщо сума балів становить від 70 до 120, то це свідчить про достатню готовність до сімейного життя, від 22 до 70 балів вказує на задовільний рівень готовності, а якщо сума балів менше 22, то це свідчить про недостатню готовність до шлюбу. За допомогою тесту можна спробувати оцінити перспективи благополуччя подружніх відносин. Для цього варто знову звернутися до представлених у методиці типових ситуацій поведінки. Результати у балах, підраховані порізно (нареченим та нареченою, чоловіком та дружиною), складаються, таким чином, виводиться загальна сума балів, що відображає думку обох з подружжя. Потім слід розділити отриману суму на два, тобто визначити середнє арифметичне для подружжя. Якщо отриманий показник виявиться в межах від 80-120 балів, то прогноз щодо подружньої гармонії дуже сприятливий, від 30-80 – сприятливий, нижче 30 балів – малосприятливий.

Методика "Незакінчені речення" Дж. Сакса і С. Леві була використана для діагностики готовності досліджуваного до сімейних зобов'язань, взаємин

з представниками свого соціального середовища та сексуальних відносин. Методика складається з 60 незакінчених речень, які можуть бути розділені на 15 груп. Для дослідження готовності дівчат та юнаків до шлюбу ми використовували лише певні групи незакінчених речень з даної методики.

Зазначимо, що методика Дж. Сакса та С. Леві з'явилася у 50-х роках ХХ століття, коли американські психологи вирішили скласти опитувальник, де були представлені незакінчені речення. Досліджуваному пропонувалося кілька варіантів відповідей. У ході розробок науковцям вдалося створити близько 100 таких речень, які надалі доопрацьовував Дж. Сакс [24].

Методика незакінчених речень може бути адитивною та проєктивною, оскільки події можуть розвиватися по-різному. Досліджуваному дається вибір, він завершує речення на власний розсуд. Завдяки проєктивній методиці можна: виявити психічні розлади; дати пацієнтові орієнтир щодо сім'ї чи роботи; виявити позитивні та негативні якості характеру; створити індивідуальний психологічний портрет.

Область застосування цієї методики досить широка: співбесіди; виявлення нахилів дитини при виборі майбутньої професії; надання допомоги психологічного характеру; робота психіатра у судовій експертизі; спеціальні огляди, наприклад перед службою в армії тощо [45].

Зазвичай таку методику застосовують у письмовому вигляді, коли на папері вже надруковані певні пропозиції, а респонденту лише залишається їх закінчити, вибравши одну з поданих відповідей. Подібна методика є інтерпретацією шкільних тестів, тільки тут немає правильної чи неправильної відповіді. У середньому такий тест проводиться протягом 20 хвилин, а відповіді отримують оцінку від -2 до 2 балів, залежно від того, вони негативні або позитивні.

Також методика незавершених речень може використовуватись в усному форматі, але робиться це набагато рідше. Усього в даному опитувальнику налічується 15 груп, що складаються з 4 пропозицій. Незважаючи на те, що найчастіше цю методику використовують по

відношенню до людей 20-60 років, сьогодні її застосовують для школярів та дошкільнят. За допомогою такого методу фахівці визначають ставлення до себе та оточуючих, а також оцінюють рівень тривожності. Під час подібної діагностики бажано, щоб діти недовго думали над відповіддю, а опитування відбувалося в ігровій формі.

З метою визначення типу психологічної статі респондентів нами було використано методика «*Статеврольовий опитувальник*» С. Бем. Методика використовує опитувальник з 60 тверджень, який дозволяє визначити рівень андрогінності, маскулінності та фемінності особистості. Досліджуваній має відповісти на кожне твердження «так» або «ні», щоб встановити наявність або відсутність в собі описаних якостей. Результати тестування використовуються для визначення рівня згаданих властивостей особистості.

Дана методика дозволяє визначити п'ять ступенів вираженості психологічної статі особистості: готовності

- а) яскраво виражену маскулінність;
- б) маскулінність;
- в) андрогінність;
- г) фемінність;
- д) яскраво виражену фемінність [45].

У своїй статті "The measurement of psychological androgyny" (1974), С. Бем вказує на те, що протягом тривалого періоду часу, в психології та культурі американського суспільства, маскулінність та фемінність розглядалися як взаємовиключні біполярні компоненти однієї гендерної системи, що є домінуючими установками в науці [10]. Згідно з цими поглядами, люди певної статі можуть мати або виражену фемінність, або виражену маскулінність, але ніяк не можуть мати обидві якості одночасно. Однак, у своїй концепції андрогінії, С. Бем протиставляє цій точці зору дві несподівані для свого часу гіпотези:

- 1) що значна кількість людей може мати як маскулінні, так і фемінні якості одночасно, що відображається у поєднанні полярних рис,

таких як напористість і податливість, твердість та м'якість тощо. Вона стверджує, що це пояснюється необхідністю адаптуватися до різних соціальних ситуацій та використовувати різні форми поведінки.

2) певна кількість людей може мати як маскулінні, так і фемінінні якості одночасно, що відображається у поєднанні полярних рис, таких як напористість і податливість, твердість та м'якість тощо. Вона стверджує, що це пояснюється необхідністю адаптуватися до різних соціальних ситуацій та використовувати різні форми поведінки. [24]

Відчути новаторський дух цих гіпотез дозволяє полеміка С. Бем із двома її сучасниками та колегами за професією: Дж. Каганом і Л. Колбергом. Керуючись отриманими ними даними, обидва дослідники стверджували, що суб'єкти з яскраво вираженим типом статево-рольової ідентичності високо мотивовані до того, щоб утримувати свою поведінку незмінною відповідно до інтерналізованих стандартів статевої ролі [45]. Це досягається за допомогою придушення будь-яких інших поведінкових проявів, які можуть бути сприйняті як небажані або непридатні для їхньої статі.

С. Бем кардинально розширює цей кут зору: в той час як яскраво маскулінна Я-концепція може придушувати ті види поведінки, які вважаються фемінінними, а яскраво фемінінна – ті види, які вважаються маскулінними, змішана (або андрогінна) Я-концепція дозволяє індивіду вільно використовувати як маскулінні, так і фемінінні поведінкові патерни [24]. Перед складними життєвими ситуаціями ця особливість, на думку С. Бем, становить безперечну перевагу цієї категорії людей.

Зазначимо, що опитувальник С. Бем створювався як частина великої дослідницької програми, покликаної обґрунтувати і надати необхідної фундаментальності концепції та самому поняттю андрогінії.

Виділимо низку важливих особливостей, що відрізняють підхід С. Бем до розробки інструменту та його змістовну специфіку [52]:

1. Методика створювалася, виходячи з характеристик маскулінності та фемінінності, якими вони бачилися представникам американського

суспільства у 70-х ХХ століття. Авторка завжди підкреслювала конкретноісторичний та крос-культуральний характер створеного нею інструменту, стверджуючи, що в інших культурах та в інший час складові статево-рольових особистісних рис можуть бути іншими або, принаймні змінюватися за своїми смисловими нюансами та ступенем значимості в очах тих, хто з ним працює.

2. На відміну від традиційної «прив'язки» гендерних характеристик безпосередньо до біологічної статі, експерти, які брали участь у створенні та апробації нового інструменту, виходили з уявлень про людину як певний психосексуальний тип, який інтерналізував існуючі у суспільстві уявлення про бажані стандарти поведінки, що властиві чоловікам та жінкам. Відповідно, підбір характеристик для шкал визначався за принципом їх «сексуально-типової» соціальної бажаності. При цьому, всупереч звичайному порядку диференційованої оцінки пропонованих якостей особами чоловічої та жіночої статі, висувалася умова повного збігу «чоловічих» та «жіночих» точок зору в команді експертів.

3. Методика складається з 60 особистісних характеристик, включаючи шкали маскулінності та фемінінності, кожна з яких містить по 20 якостей. Крім цього, інструмент включає шкалу «соціальної бажаності», яка має абсолютну нейтральність щодо виразності у респондентів тієї чи іншої психологічної статевої власності. Ця шкала допомагає створити нейтральний контекст для шкал маскулінності та фемінінності. [24]. Однак, вона має іншу важливу функцію - доводиться, що у випробуваних, які тяжіють до андрогінності, соціальна бажаність має менш значення у персональних виборах, ніж у тих, хто характеризує свою особистість переважно як «маскулінну» або «фемінінну».

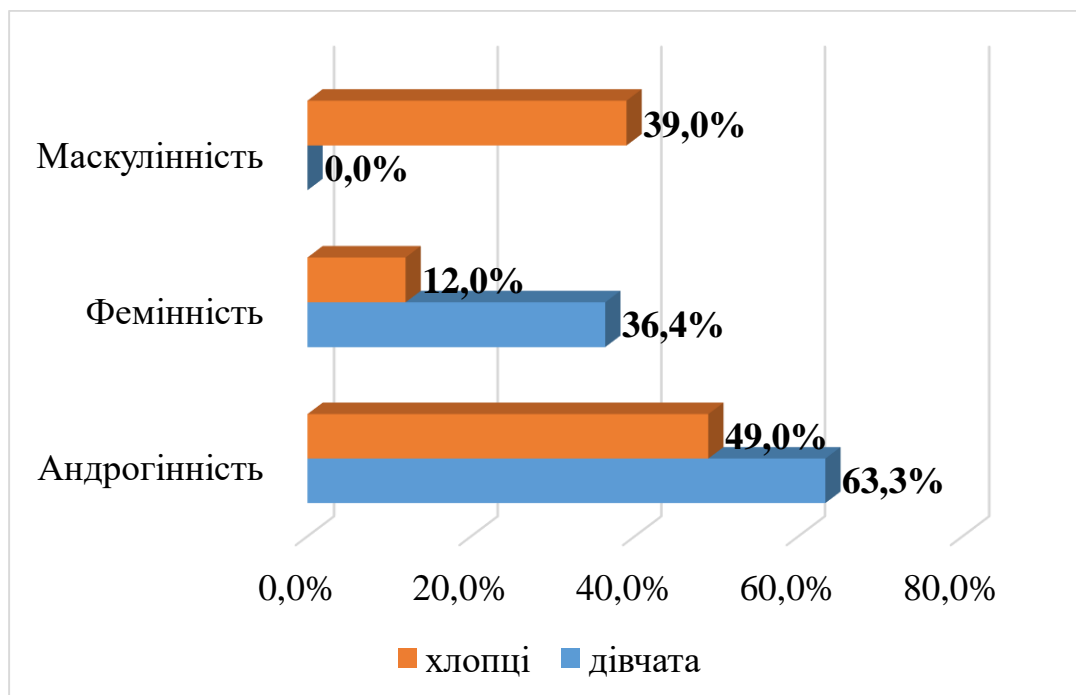
Отже, застосування визначеного набору методик надасть нам змогу виконати дослідницьке завдання – визначити особливості психологічної готовності до шлюбу та діагностувати особливості психічної статі осіб

юнацького віку, а також встановити взаємозв'язки між рівнем готовності до шлюбу та видом психічної статі досліджуваних.

2.2. Представлення результатів та їх інтерпретація

З метою визначення типу психологічної статі респондентів нами було використано методику «Статеврольовий опитувальник» С. Бем. Після обробки та аналізу зібраних даних, ми отримали наступний розподіл психологічної статі у групах (Рис. 2.1).

Рис.2.1 Розподіл психічної статі за методикою С. Бем у осіб юнацького віку (у %).

Відповідно до рисунку 2.1, що у осіб як жіночої, так і чоловічої статі більше виражена андрогінність, 63,3% та 49% відповідно від загальної кількості досліджуваних. Фемінність у групі дівчат є переважаючою у 36,4%, а у групі юнаків вона властива меншості – 12%. Маскулінність, як вид психічної статі, не має прояву у групі дівчат, тоді як у групі юнаків переважає ця психологічна статі виявлено у 39% осіб.

Зауважимо, що наші результати мають підтвердження у праці М. Ткалич [48], яка зазначала, що у більшості дівчат, на сучасному етапі, більше

виражена андрогінність, ледь вираженою є фемінність, а маскулінність є не типовою для осіб жіночої статі. Також, авторкою було зазначено, що андрогінні дівчата – більш жіночні. І це не дивлячись на те, що вони час від часу схильні демонструвати ті якості, які можна було б віднести до чоловічої статі.

Отримані результати нашого дослідження можна пов'язати з тим, що у наш час чоловіки та жінки мають рівні права, і у чоловіків залишається все менше видів діяльності, які можна охарактеризувати як «суто чоловічі». На сьогодні, все більше соціальних функцій, традиційно які стосувалися чоловіків, починають виконувати жінки, тобто соціум знімає обмеження, що існували щодо жінок у традиційних культурах. У підсумку, ми бачимо зрівнювання чоловіків та жінок в очах суспільства не тільки в правах, але й в обов'язках. Такі результати, скоріше за все, пов'язані з процесом навчання у закладах вищої освіти, де немає чіткої диференціації між юнаками та дівчатами, і до тих, і до інших пред'являються однакові вимоги, незалежно від їх біологічної та психічної статі.

Також, слід зазначити, що за даними результатами ми можемо сказати, що статево-рольова ідентичність визначена важливістю усвідомлення своєї статевої ролі у процесі становлення людини у юнацькому віці. Наші результати були не очікуваними, адже відносно гендерних стереотипів, які панують у суспільстві, в чоловічій вибірці повинні домінувати саме маскулінні якості, а не андрогінні чи фемінні. Але аналіз останніх публікацій вчених у цьому напрямку свідчить про інший розподіл, який збігається з нашими результатами.

Так, науковці зазначають, що статева соціалізація в сучасних умовах розвитку суспільства, здійснювана дорослим співтовариством, кардинально дезорієнтує дитину в плані формування статевої ідентичності, ставлячи її в позицію вибору психологічної статі. Доводиться, що в останні десятиліття становище сучасного чоловіка погіршилося. Щоб мати душевний спокій і авторитет у родині, чоловік повинен володіти низкою тонких психологічних

властивостей, які ніколи не входили в традиційний стереотип маскулінності – чуйністю, уважністю і багатьма іншими. Також, загально визнаним є той факт, що фемінні чоловіки на більш низькій позиції, ніж андрогінні та маскулінні, для них більш важлива чесність, кохання, та щасливе сімейне життя. В них вищий інтерес до самого себе, залежність від зовнішніх оцінок та значимо низька, ніж у маскулінних чоловіків, впевненість у собі. Таким чином, фемінні чоловіки готові будувати більш гармонійні взаєностосунки в родині, ніж фемінні жінки.

Отже, підводячи підсумки отриманих нами результатів, ми можемо сказати, що проблема чоловіків у тому, що чоловіки як гендерна група, можуть відчувати наслідки відставання своїх установок , діяльності та групової самосвідомості від вимог часу. Уявлення про те, яким повинен бути ідеальний чоловік, може не відповідати сучасним соціальним умовам, тому вони можуть потребувати радикальних змін та перебудов. Тобто, чоловіки повинні дивитися і рухатися вперед. Особливо наголошуємо на тому , що яскравим ступенем ідентифікації маскулінності володіють тільки деякі представники зрілого вікового етапу. У всіх інших це андрогінність.

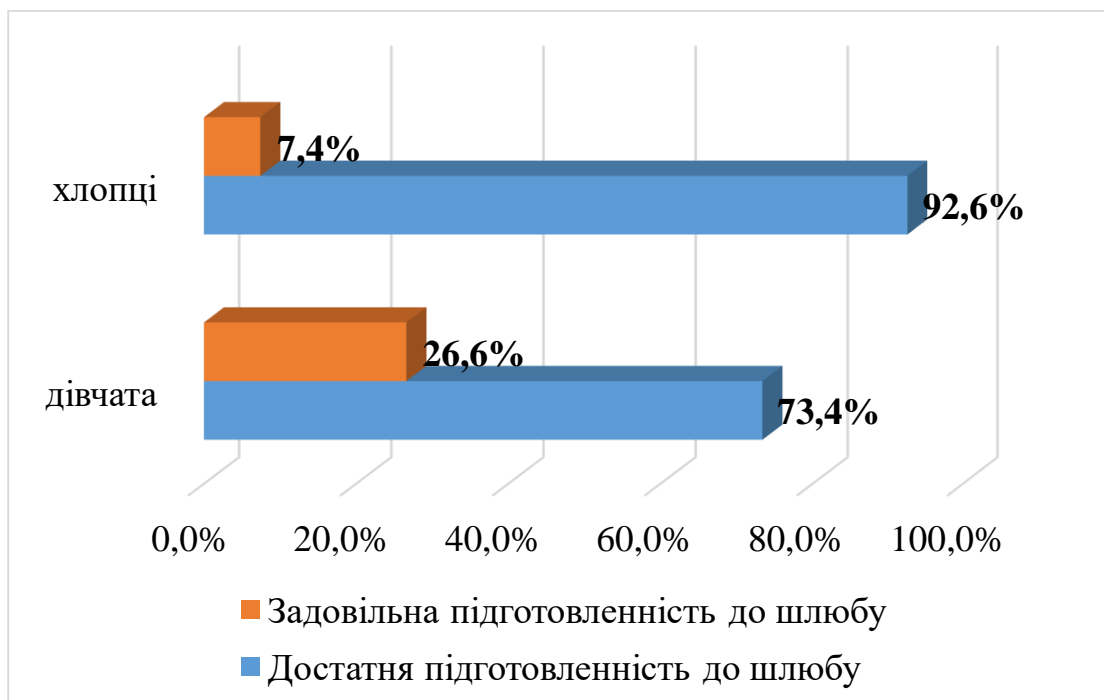
З метою визначення готовності молодих людей до шлюбу, нами було використано «Тест-картку» І. Юнда. Після обробки та аналізу зібраних даних, ми отримали наступний розподіл, презентований на рисунку 2.2.

Так, відповідно до рисунка 2.2, бачимо, що у дівчат достатня підготовленість до шлюбу виявлена у 73,4% та переважає над задовільною підготовленістю до шлюбу, що відповідає 26,6%.

Щодо осіб чоловічої статі юнацького віку, то за результатами дослідження виявлено, що 92,6% опитуваних властива достатня підготовленість до шлюбу.

Якщо порівняти дві вибірки – осіб чоловічої та жіночої статей, то можна простежити чітку схожість. Як хлопці, так і дівчата демонструють високу готовність до вступу в шлюб та формування сімейних відносин.

Так, у результаті теоретичного аналізу, проведеного у нашій роботі, було встановлено, що готовність до шлюбу та сімейного життя є складним структурним утворенням, що складається з взаємопов'язаних компонентів. Ці компоненти включають переконання морально-вольових якостей особистості, особистісно значущі мотиви, способи поведінки, знання про особливості функціонування сім'ї, практичні уміння та навички. При цьому всі ці компоненти взаємодіють між собою і взаємозалежні, створюючи готовність особистості до створення сім'ї та розвитку в ній.

Рис.2.2. Розподіл готовності юнаків та дівчат до шлюбу за «Тестом-карткою» І. Юнда (у%).

Зауважимо, що згідно з думкою Е.Еріксона, готовність людини до сімейного життя проявляється, коли вона здатна усвідомити свою готовність до інтимних почуттів, що передбачають об'єднання з іншою людиною без побоювання втрати своєї ідентичності. У дослідженнях, проведених, в тому числі, Е. Кречмером та К. Левіном, розглядаються психологічні особливості студентського віку. Виявлено, що саме на цьому етапі формується психологічна готовність до шлюбу, а також наявні об'єктивні умови для

стійкого формування цієї готовності. У своєму дослідженні ми маємо підтвердження думок та досліджень цих вчених.

Для визначення ставлення досліджуваних до сім'ї, представників протилежної статі та сексуальних відносин була використана методика "Незакінчені речення" Дж. Сакса та С. Леві. Після обробки та інтерпретації зібраних даних було отримано наступний розподіл:

Першу вибірку склали особи чоловічої статі. Для діагностування нами було відібрано 12 питань, які стосувалися нашої теми дослідження, а також того, що підштовхує хлопців та дівчат до вибору шлюбного партнера. Далі можемо простежити, які найбільш типові відповіді характерні для юнаків:

1. Ідеалом жінки хлопці вважали особистісні характеристики, зокрема, такі як: гарна, хазяйновита, не п'є, не палить, добра. Також зустрічалися відповіді як мама або дівчина з якою зустрічається.

2. Вважали, що більшість дівчат: приписували особистісні характеристики, більш за все негативні – егоїстичні, самозакохані, завищена самооцінка, також були відповіді, що дівчата зловживають алкоголем.

3. Вважали, що більшість жінок: приписували особистісні характеристик – незалежні, вірні, мудрі.

4. Мені дуже не подобається, коли жінки: палять або п'ють, коли багато розмовляють.

5. Коли я бачу жінку поруч з чоловіком: юнаки думають про родину або вважаю це нормою; це добре, коли поруч з чоловіком знаходиться жінка або мені все одно.

6. Шлюбне життя мені здається: цікавим та відповідальним, щасливим, необхідним.

7. Якщо б у мене було нормальне статеве життя, то: «було б добре» або «я був би щасливим», «воно і так є» або «воно і так нормальне».

8. Моє особисте життя: «чудове та цікаве», «це не ваша справа», «моє особистісне життя».

9. У порівнянні з іншими родинами моя родина: нормальна, щаслива, така ж як і у всіх, проблемна, є кращою.

10. Моя родина звертається до мене як до: дорослої людини, дитини, особистості, члена родини.

11. Більшість відомих мені родин: нормальні, однакові, щасливі, хороші.

12. Коли я був дитиною, моя родина: робила все, щоб я був щасливий; любила мене як і зараз; ставила до кутка; дуже любила мене.

Другу вибірку склали дівчата – особи юнацького віку. У ході дослідження типовими відповідями були такі:

1. Ідеалом чоловіка дівчата вважали: характеристики особистості такі як, зокрема: вірний, чесний, мужній, вихований, добрий; також були відповіді батько, дідусь.

2. Вважали, що більшість хлопців: неоднакові, несамостійні, самозакохані, легковажні, користуються іншими.

3. Вважали, що більшість чоловіків: самовпевнені, незалежні, дуже впевнені в собі, егоїстичні, брехуни.

4. Мені дуже не подобається, коли чоловіки: брешуть, б'ють дітей та жінок, заздряють, палять, п'ють.

5. Коли я бачу жінку поруч з чоловіком, то це: нормально, відповідально, байдуже, радісно.

6. Шлюбне життя мені здається: нормальним, нудним, обмеженням свободи, відповідальним, цікавим.

7. Якщо б у мене було нормальне статеве життя, то: нічого б не змінилося, це не головне, була б рада.

8. Моє особисте життя: нормальне, чудове, хороше, веселе, яскраве, мене влаштовує, гра, цікаве.

9. У порівнянні з іншими родинами моя родина: така як і всі інші, найкраща, нормальна, ідеальна.

10. Моя родина звертається до мене до: дорослої людини, улюбленої доньки, дитини, рівноправної особи.

11 .Більшість відомих мені родин: нормальні, живуть дружно, дуже сперечаються, не такі як і моя, проблемні, мають часті сварки.

12 .Коли я була дитиною, моя родина: виховувала мене, дуже мене опікувала, любила мене, виконувала всі мої примхи, була щасливою.

Порівнявши дві вибірки ми можемо зробити загальний висновок як по дівчатам так і по хлопцям. Для вибору майбутнього партнера всі посилаються на те, що для них більш важливими є особистісні характеристики, великий акцент на тому, що і жінки і чоловіки вірні, незалежні, впевнені у собі. Але є і негативні відповіді на те, що більшість жінок самозакохані, заздрісні, багато палять та п'ють. Стосовно особистого життя та статевого життя більшість з числа досліджуваних не хотіла про це говорити або ж писала, що його немає чи воно знаходиться у нормі. Стосовно своєї родини більшість опитаних осіб юнацького віку вважають, що вона найкраща, не така як у інших, але про інші родини були як і позитивні так і негативні відповіді. Для своєї родини досліджувані, як правило, являються або дорослими, або ж дітьми.

Таким чином, аналіз за методикою «Незакінчені речення» показав, що незалежно від статі відповіді та мотиви вступу до шлюбу у всіх схожі.

Звернемося до аналізування кореляційних зв'язків з психологічною статтю та готовністю до шлюбу осіб юнацького віку.

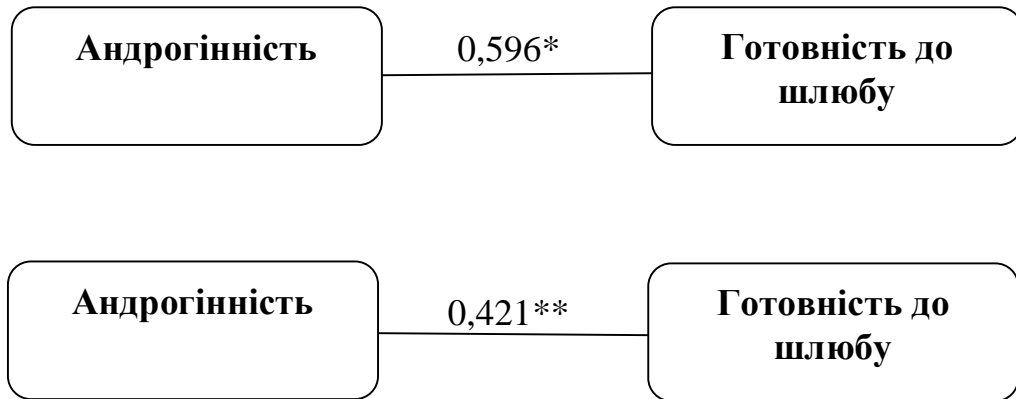
Для виявлення зв'язків між показниками психічної статі та готовності до шлюбу у 2-х вибірках ми використовували кореляційний аналіз за Пірсоном. Критичні значення коефіцієнтів кореляції для різних імовірностей припустимих помилок для вибірки загальної чисельності 25, за Пірсоном, є:

0,396 для $p \leq 0,05$;

0,505 для $p \leq 0,01$;

0,618 для $p \leq 0,001$.

Здійснивши кореляційний аналіз, нами було отримані позитивні значущі кореляційні зв'язки (Рис. 2.3).

Примітка: $*r = 0,596$, при $p \leq 0,05$; $**r = 0,421$, при $p \leq 0,01$

Рис 2.4. Кореляційні зв'язки у вибірках 1 та 2

Отже, за результатами кореляційного зв'язку ми можемо зробити висновок, що незалежно від статі, готовність молодих людей взаємопов'язана з психологічною статтю як андрогінність.

Отримані результати ми пояснюємо тим, що хоча поняття андрогінності має багато суперечностей, з історичної точки зору, відбувся розподіл між чоловічими та жіночими рисами, якостями, поведінкою та емоціями, а також на суспільні ролі та позиції, що обмежують самовиявлення, поведінку та самореалізацію особистості. Андрогінність розглядається як емансипація обох статей, а не тільки як боротьба жінок за рівність у маскулінно-орієнтованому суспільстві. Це явище означає, що людина має як чоловічі, так і жіночі якості, і не відповідає жодній гендерній ролі, але має високі рівні маскулінності та фемінності одночасно

Ми прихильні до погляду С. Бем, яка впровадила термін "андрогінний тип", що вказує на наявність рис, що характерні для обох статей, і застосовується для вираження гнучкості гендерних ролей. Вона вважає, що як жіночі, так і чоловічі якості можуть бути однаково привабливими для суспільства. Чоловіки часто мають труднощі з усвідомленням жіночих рис і відкритим їх проявом у своїй поведінці, тому що вони бачать у цьому загрозу своєму чоловічому достоїнству. Андрогінність надає великих можливостей для

соціальної адаптації. Зарубіжні дослідження виявили зв'язок між андрогіністю та ситуативною гнучкістю, високою самооцінкою, мотивацією до досягнень, успішним виконанням ролі батьківства, задоволеністю шлюбом та відчуттям благополуччя.

Існують свідчення про те, що андрогінні індивіди, незалежно від їх статі, мають більш позитивні настанови щодо сексуальності та виявляють глибші прояви почуття любові порівняно з традиційно гендерно-стереотипними індивідами. Також, андрогінні індивіди проявляють більшу терпимість та менше схильні засуджувати або критикувати сексуальну поведінку інших. Ці факти можуть свідчити про те, що біологічна стать може мати більш важливу роль, ніж гендерні стереотипи. Однак, це не означає, що гендерна типізація не має впливу на поведінку та ставлення людей до сексуальності.

Отже, андрогінність описує інтеграцію чоловічих та жіночих рис у поведінці та особистості людини. Це дає можливість андрогінним індивідам проявляти найбільш відповідну форму поведінки в конкретній ситуації. Вони не обмежуються жорсткими гендерними стереотипами і мають можливість вибрати з широкого спектру чоловічих та жіночих ролей. Андрогінні люди можуть бути незалежними, наполегливими, дбайливими або ніжними, діяти відповідно до власних потреб, а не на основі гендерних норм. Це дозволяє їм забезпечити максимальне задоволення в будь-якій конкретній ситуації, яка може виникнути.

Отримані результати, їх інтерпретація надає нам можливість стверджувати, що психічна стать, а саме андрогінність, взаємопов'язана з готовністю до шлюбу. Особи, які демонструють риси андрогенної особистості є більш мотивованими та готовими до шлюбу.

Враховуючи результати дослідження, вважаємо доцільним сформулювати та навести основні елементи у підготовці юнаків та дівчат до майбутнього шлюбу та сімейної життя:

1. Соціальний елемент, який виражає політику держави у плані шлюбно-сімейних відносин та демографії. Цей аспект включає в себе інформацію про

громадську цінність шлюбно-сімейних відносин та ролі сім'ї та сімейних цінностей, ролі чоловіка та дружини, батьків.

2. Морально-етичний елемент включає виховання юнаків та дівчат та формування у них моральних якостей: дружелюбність по відношенню до іншої статі, шанобливе ставлення до членам сім'ї (мати, батько, брати та сестри, інші родичі), потреба у вихованні нових поколінь, відповідальності та чесності по відношенню до другої половинки, вірності та стриманості в різних ситуаціях, поступливості та спрямованості на вирішення можливих конфліктів шляхом діалогу та компромісу, а також культуру інтимних почуттів.

3. Правовий аспект, орієнтований на залучення молодих людей до основ сімейного законодавства, юридичного обґрунтування шлюбу та сім'ї; на ознайомлення із основними положеннями сімейного права; розуміння юнаків і дівчат обов'язків сімейної пари по відношенню один до одного в тому числі до дітей та до суспільства.

4. Психологічний аспект, який формує поняття про розвиток особистості через шлюб та сім'ю. Цей же аспект покликаний розкрити особливості психології відносин протилежних статей, шлюбу та сімейного життя. Важливо вміти розуміти і психологію оточуючих людей, включених у сім'ю. Звичайно, психологічний аспект включає і володіння навичками спілкування.

5. Фізіолого-гігієнічний момент включає основні поняття про фізіологічні особливості чоловічого та жіночого організмів, особливості статевого життя та питань особистої гігієни.

6. Педагогічний має на увазі формування уявлень про роль та місце сім'ї у виховному процесі, педагогічному потенціалі цього соціального інституту, особливостях сімейного виховання, функціях та методах виховання з боку батька та матері, напрями поліпшення педагогічної культури сім'ї.

7. Господарсько-економічний аспект означає сукупність знань про бюджет сім'ї, його планування та ведення, культуру побуту тощо. Для формування майбутнього сім'янина важливим є вплив різних соціально-психологічних та педагогічних факторів на його виховання.

Отже, формування підготовки молоді до майбутнього шлюбу та сімейного життя є результатом багатогранних взаємодій особистості з різними соціально-психологічними та педагогічними чинниками. Ці взаємодії з батьками, викладачами, засобами масової інформації та іншими аспектами суспільства сприяють формуванню знань про особливості шлюбно-сімейних відносин, розвитку відповідних почуттів та позиції щодо цих питань, а також формуванню готовності до шлюбу та створення сім'ї.

Висновки до другого розділу

У тексті зазначено, що готовність молоді до шлюбу та сімейного життя складається з різних елементів, які взаємодіють між собою і зміна одного з них впливає на інші. Оскільки молодь недостатньо підготовлена до шлюбу та сімейних відносин, важливо працювати над удосконаленням кожного елементу цієї структури, щоб забезпечити більш якісну підготовку молоді до створення родини. Важливим компонентом готовності молодої людини є психологічна стать.

З метою досягнення мети та виконання дослідницьких завдань, нами було проведено психодіагностичне дослідження. У ході дослідження було застосовано визначений психодіагностичний інструментарій та методи математичної статистики.

Встановлено, що психічна стать, а саме андрогінність, взаємопов'язана з готовністю до шлюбу. Особи, які демонструють риси андрогенної особистості є більш мотивованими та готовими до шлюбу.

Загалом, підготовка молоді до майбутнього шлюбу та сімейного життя передбачає взаємодію з батьками, викладачами, засобами масової інформації та іншими елементами суспільства. Ці взаємодії формують знання про особливості сімейних відносин, розвивають відповідні почуття та позицію з цього питання, а також впливають на ставлення та уявлення, пов'язані з готовністю до шлюбу та створення родини, особливо у молодих людей.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що готовність до шлюбу розглядається як система установок на шлюб, психологічними складовими якої є прийняття на себе нової системи обов'язків щодо свого шлюбного партнера, майбутніх дітей, розуміння прав та гідностей інших членів сімейного союзу, визнання принципів рівності у людських відносинах, прагнення до співробітництва та повсякденного спілкування, вміння адаптуватись до звичок та характерних рис іншої людини та розуміння її психічних станів, мотивація на шлюб та ставлення до вимог та обов'язків у сімейному житті. На підставі цього визначення, можна виділити такі компоненти готовності до шлюбу: ціннісно-мотиваційний, емоційно-чуттєвий, інтелектуальний, вольовий. На думку психологів, готовність до шлюбу має бути сформована у дітей до досягнення ними шлюбного віку.

Зазначається що наявність психологічних відмінностей між статями є загальновідомою, однак дані, отримані емпіричним шляхом, не є однозначними та не відображають реальних механізмів та детермінантів дихотомії розвитку особистості у жінок та чоловіків. Це може пояснюватися тим, що факти, зібрані емпіричним шляхом, часто неоднозначні.

Узагальнено, що у сучасних гендерних дослідженнях звернення до концепту психологічної статі дозволяє осмислювати вплив на розвиток особистості як статевих (біологічних), так і гендерних (соціальних) факторів у їх складній взаємодії. У системі психологічної статі можна порівняти різні рівні особистісних структур. Феномени, вивчені в окремих зарубіжних гендерних теоріях особистості, як правило, співвідносяться з утвореннями психологічної статі особистості певного рівня. Це дозволяє їх зіставляти, отже, отримати повніше уявлення про механізми та закономірності розвитку гендерних утворень особистості як у нормі, так і при різних порушеннях.

2. За результатами здійсненого психодіагностичного дослідження встановлено, що у осіб як жіночої, так і чоловічої статі більше виражена

андрогінність. Маскулінність, як вид психічної статті, не має прояву у групі дівчат, тоді як у групі юнаків було виявлено переважання цієї психологічної статі.

Встановлено, що як у дівчатах, так і у хлопцях властива достатня підготовленість до шлюбу. Виявлено, що як хлопці, так і дівчата демонструють високий рівень готовності до шлюбно-сімейних стосунків.

Резюмовано, що для вибору майбутнього партнера, як особи чоловічої, так і жіночої статі посилаються на те, що для них більш важливими є особистісні характеристики, великий акцент на тому, що і жінки і чоловіки вірні, незалежні, впевнені у собі. Але є і негативні відповіді на те, що більшість жінок самозакохані, заздрісні, багато палять та п'ють. Стосовно особистого життя та статевого життя, більшість з числа досліджуваних не хотіла про це говорити або ж писала, що його немає чи воно знаходиться у нормі. Стосовно своєї родини більшість опитаних осіб юнацького віку вважають, що вона найкраща, не така як у інших, але про інші родини були як і позитивні так і негативні відповіді. Для своєї родини досліджувані, як правило, являються або дорослими, або ж дітьми.

3. Встановлено, що психічна стать, а саме андрогінність, взаємопов'язана з готовністю до шлюбу. Особи, які демонструють риси андрогенної особистості є більш мотивованими та готовими до шлюбу.

Резюмовано, що підготовка юнаків та дівчат до майбутнього шлюбу та сімейного життя є сукупністю всебічних взаємодій молоді людини з батьками, викладачами, засобами масової інформації та іншими навколишніми елементами суспільства. У результаті цих взаємодій у осіб юнацького віку формуються знання про особливості шлюбно-сімейних відносин, розвиваються відповідні почуття і позиція з цього питання, а також відповідне ставлення та уявлення, пов'язані з готовністю до шлюбу та створення сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбінова А. В. Структура готовності учнів професійно-технічних навчальних закладів до сімейного життя. *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 3(1). С. 68–72.
2. Богдан Ж., Мовчан Я. Гендерна психологія: навчально-методичний посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. 155 с
3. Варій М. Й. Загальна психологія: підручник для студ. психол. і педагог. Спеціальностей. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
4. Виговська С., Кружаліна Ю. Готовність студентської молоді до сімейного життя у контексті сучасного інформаційного простору. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 1. С. 46–50.
5. Видра О. Вікова психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 112 с.
6. Виноградов О. Г., Келлер В. В. Зв'язки ціннісних пріоритетів з уявленнями українців про ідеальний час настання подій сімейного життя. *Український психологічний журнал*. 2021. № 1. С. 72–88.
7. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. 400 с.
8. Галкіна А. Г. Психологічні шляхи формування психологічної готовності студентів до сімейного життя. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 741–745.
9. Галкіна А. Теоретичні основи психологічної готовності студентів до сімейного життя. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 303–305.
10. Галян І. Психодіагностика: навч.-метод. посіб. Дрогобич: «Вимір», 2006. 272с.
11. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2013. 448 с.

- 12.Дзюбенко О. Гендерні відмінності в уявленнях про сімейне життя у студентів із повних та розлучених родин. *Наука і освіта*. 2018. № 3. С. 92–98.
- 13.Дороніна Т. О. Гендерна чутливість. *Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект*. Житомир: Волинь. 2014. С. 142–145.
- 14.Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2018. 388 с.
- 15.Єр'оміна Л. Готовність особистості до сімейного життя: соціально-правовий аспект. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 3. С. 61–68.
- 16.Єр'оміна Л. Формування у вихованців інтернатних закладів готовності до сімейного життя: теоретичний аналіз соціально-педагогічних умов. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2015. № 2. С. 213–217.
- 17.Журавльова Л. П., Галицький О. М. Чинники психологічної готовності до сімейного життя в юнацькому віці. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2020. № 1. С. 20–25.
- 18.Золотнюк О. П. Любов як суб'єктивний корелят міжособистісних стосунків: наукові спроби визначення поняття та спроби вимірювання. *Соціологія*. 2015. № 5 (121). С. 16–23.
- 19.Іванченко С. М. Багатовимірна модель гендера. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 157–173.
- 20.Каніболоцька Л. В., Кубіцький С. О. Формування готовності старшокласників до сімейного життя. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 4. С. 58–61.
- 21.Кацавець Р. С. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2019. 112 с.
- 22.Колбіна Л. А., Паскаль О. В. Підготовка студентської молоді до сімейного життя. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 34(2). С. 75–79.
- 23.Кондратюк Т. В. Посилення ролі чоловіків у родинному житті як одне з головних завдань сучасної сімейної політики держави. *Вісник Академії*

- митної служби України. Серія: Державне управління. 2011. № 2. С. 92–98.*
24. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психодіагностика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / За заг. ред. М. С. Корольчука. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 400 с.
25. Костю С. Й. Психологічні особливості тренінгу як особливого різновиду групових форм підготовки молоді до сімейного життя. *Вісник Національного університету оборони України. 2020. Вип. 5. С. 100–106.*
26. Костю С. Й., Митрюк В. Ю. Специфіка підготовки молоді до шлюбу та сімейного життя. *Вісник Національного університету оборони України. 2018. Вип. 1. С. 50–59.*
27. Крупник І. Р. Особливості сімейних уявлень дітей позбавлених батьківського піклування. *Психологічний часопис. 2017. № 6. С. 75–89.*
28. Крупник І. Р. Проблеми дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя дітей із родин трудових мігрантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2016. Вип. 1(1). С. 146–150.*
29. Крупник І. Р. Уявлення про майбутнє сімейне життя дітей заробітчан. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2018. Вип. 3(2). С. 139–144.*
30. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 128 с.
31. Лисенко Л. М., Глущенко Н. В. Психологічні особливості готовності до шлюбу та сімейного життя в юнацькому віці. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 42(2). С. 62–72.*
32. Лоза Т. Діагностика рівня готовності старших підлітків до самостійного життя в умовах дитячого будинку сімейного типу. *Педагогічний дискурс. 2014. Вип. 17. С. 92–97.*

- 33.Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: 4 ЦУЛ, 2018. 272 с.
- 34.Мірило Ю. Гендерні особливості особистості у юнацькому віці. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. 2016. Вип. 9.С. 83–90.
- 35.Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
- 36.Помиткіна Л. В., Злагодох В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
- 37.Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. Київ: Каравела, 2020. 418 с.
- 38.Психодіагностика: курс лекцій з дисципліни для студентів заочної форми навчання спеціальності 053 Психологія / укладачі І. О. Корнієнко, О. Ю. Воронова. Мукачево: МДУ, 2019. 41 с.
- 39.Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
- 40.Рогальська-Яблонська І. П., Рогальська Н. В. Соціалізація вихованців закладу інтернатного типу в аспекті їхньої готовності до сімейного життя. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 4. С. 107–113.
- 41.Савчин М. В. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 422 с.
- 42.Самошкіна Л. М. Вікова психологія: навч. наоч. посіб. / за ред. Е. Л. Носенко. Дніпропетровськ: ДНЕУ, 2006. 248 с.
- 43.Сергеєнкова О. П. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
- 44.Сидоренко А. В. Чинники, що обумовлюють готовність студентської молоді до сімейного життя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3. С. 233–238.

- 45.Скребець В. О. Основи психодіагностики: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2003. 192 с.
- 46.Смалько О., Савчук С. Готовність молоді до сімейного життя як особистісна духовна цінність. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 4. С. 99–104.
- 47.Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навч.посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
- 48.Ткалич М. Г. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.
- 49.Ткалич М. Г., Кацович Я. Ю. Соціально-психологічні характеристики гендерних груп як суб'єктів гендерної взаємодії в організації. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць*. 2012. № 2. С. 76–82.
- 50.Ткалич М. Г., Пятник О. Ю. Дослідження феноменів міжгрупової диференціації гендерних груп. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (36). Ч. 2. С. 194–200.
- 51.Ховрякова Т. І. Методологічне підґрунтя історико-педагогічного висвітлення проблеми підготовки молоді до сімейного життя: принципи дослідження. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 36. С. 39–42.
- 52.Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХП», 2018. 246 с.
- 53.Чанцева-Коваленко О. М. Проблема формування готовності до сімейного життя та відповідального батьківства у молоді. *Психологічний часопис*. 2015. № 1. С. 98–101.
- 54.Чаусова Ю. А. Роль комунікативних особливостей подружжя в сімейному життєконструюванні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2012. № 1009, Вип. 49. С. 133–137.
- 55.Черкашин А., Головка Д. Гендерні особливості сприйняття дефініції «любов» у юнацькому віці. *Теорія і практика управління соціальними*

- системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2018. № 4. С. 104–110.
56. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
57. Ayman R., Korabik K. Leadership : Why gender and culture matter. *American Psychologist*. 2010. Vol. 65 (3). P. 157–170.
58. Karney B. R., Bradbury T. N. Longitudinal changes in the quality and stability of marriage: a review of theories, methods and research (tr. from Eng. By R. Evdokimov, D. Pecherskiy; intr. by V. V. Solodnikov). *Public Opinion Monitoring: Economic and Social Change*. 2016. P. 21–99.
59. Umberson D., Williams K., Powers D. A. et al., As Good as it Gets? Quality of marriage in the context of the life path (Tr. from Eng. by R. Evdokimov; Intr. by V. V. Solodnikov). *Public Opinion Monitoring: Economic and Social Change*. 2016. P. 100–125.